

УДК: 373.5.035:316.623-056.49
DOI: 10.31499/2307-4906.1.2019.168034

ВПРОВАДЖЕННЯ УРОКУ-ТРЕНІНГУ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ З ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Федорченко Тетяна, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя, Інститут проблем виховання НАПН України.

ORCID: 0000-0003-1927-0396

E-mail: fedor_te@ukr.net

Топчій Ірина, кандидат педагогічних наук, директор гімназії № 9 імені О. М. Луценка Черкаської міської ради Черкаської області.

ORCID: 0000-0002-7756-0968

E-mail: gymnazium9ck@gmail.com

Стаття присвячена розгляду актуальних питань, спрямованих на впровадження уроків-тренінгів з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти. Визначено переваги інтерактивних методів навчання, охарактеризовано типи уроків, представлено орієнтовну структуру уроку, мету, завдання, очікувані результати, які базуються на формуванні у підлітків свідомого ставлення до людських чеснот, які сприяють розвитку якостей просоціальної особистості, вміння вирішувати групові суперечності, виховують почуття довіри один до одного, відповідальності за свої вчинки та дії, формують навички співпраці, засад толерантності, терпимості і поваги до інших людей, уміння спільного прийняття групового рішення. Проаналізовано приклади мозкового штурму, вправ, притч, які вчили підлітків порівнювати, аналізувати, аргументувати, висловлювати власне ставлення до дій і вчинків, розвивати уміння розуміти почуття інших людей, співчувати і співпереживати.

***Ключові слова:** урок-тренінг, підлітки уразливих категорій, просоціальна поведінка, формування просоціальної поведінки.*

IMPLEMENTED LEARNING TRAINING FOR SUBJECTS OF IMMEDIATE CATEGORIES FOR THE FORMATION OF PROSOCIAL BEHAVIOR

Fedorchenko Tetiana, Doctor of Sciences in Pedagogics, Full Professor, Principal Research Scientist of Physical Development and Healthy Living Laboratory, Institute of Problems on Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

ORCID: 0000-0003-1927-0396

E-mail: fedor_te@ukr.net

Topchii Iryna, Topchii Iryna Ph.D. in Pedagogics, Headmaster of Gymnasium 9 named after O. M. Lutsenko, Cherkasy City Council of Cherkasy Region.

ORCID: 0000-0002-7756-0968

E-mail: gymnazium9ck@gmail.com

The article is devoted to the consideration of topical issues aimed at the introduction of lessons-training on the formation of the prosocial behavior of pupils of vulnerable categories in institutions of general secondary education. Benefits have been identified, definition of key concepts (prosocial behavior and adolescents of vulnerable categories), the types of lessons are described (lessons-business games, lessons-competitions, lessons of KVN, lessons-consultations, computer lessons, dramatized lessons, lessons with group forms of work, lessons, lessons-contests, lessons-trainings or trainings), the approximate structure of the lesson is presented, purpose, task, expected results, which are based on the formation of adolescents conscious attitude towards human virtues, promote the development of the qualities of the pro-social person, ability to solve group conflicts, raise the feeling of trust to one another, responsibility for their actions and actions, form skills of cooperation, principles of tolerance, tolerance and respect for other people, ability to jointly make a group decision.

Examples of exercises and parables are analyzed that taught teenagers to compare, analyze, argue, express their attitude to their own actions and the actions of other people, develop the ability to understand other people's feelings, ability to sympathize and empathize. Lesson-training is carried out in an atmosphere of interest, trust and cooperation; the priority of the student's personality; triennial goal of the lesson (educational, educational and developmental tasks); account of age and individual characteristics of students; orientation to the learning process; emotionally-actual background of training; pedagogical cycle; cognitive independence of students are defined.

The emphasis is on the effectiveness of the lesson-training: the atmosphere of interest, trust and cooperation; priority of the student's personality; triennial goal of the lesson (educational, educational and developmental tasks); account of age and individual characteristics of students; orientation to the learning process; emotionally-actual background of training; pedagogical cycle; cognitive independence of students.

Keywords: *lesson-training, adolescents of vulnerable categories, prosocial behavior, formation of prosocial behavior.*

Концепція нової української школи наголошує, що ефективною відповіддю на виклики сучасності мають стати освіта і виховання, що базуються на загальнолюдських цінностях, сформованості критичного, креативного та піклувального мислення, соціально значущій мотивації життєдіяльності, тому що українське суспільство як ніколи потребує громадян, творчих, здатних на духовне, моральне й соціально-культурне самотворення і на просоціальне служіння державі та суспільству [4].

Реформування освіти в Україні зумовило корінні зміни у навчальному процесі. Навчальні заклади України впроваджують нові технології навчання, популярними серед яких є комп'ютерне навчання, методи проєктів, інтерактивні методики. Цілі й завдання, які стоять перед освітянами сьогодні, вимагають упровадження не лише нових педагогічних технологій, методів і прийомів, а й форм організації навчання. Нові форми навчання розвивають і нові відношення між педагогом і учнем, нові суб'єкт-суб'єктні стосунки. Саме групова форма роботи, що набула популярності, сприяє особистісно-зорієнтованому навчанню.

Сучасна методична література популяризує величезну кількість методів і форм, які дозволяють установлювати нові взаємини між учителем та учнями, підвищувати ефективність і результативність навчального процесу. Як же розібратися у невичерпному потоці цієї інформації, які форми і методи використовувати, щоб цей урок став дійсно результативним? Дуже часто вчитель стикається з проблемами: у якій формі провести урок, які взагалі існують типи уроків, як правильно провести самоаналіз уроку. Кожен проведений педагогом урок є унікальним і відрізняється від інших метою, змістом, методами, структурою.

Пошук шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках – не нова

проблема в дидактиці. Проблемами методики уроку, шляхів його вдосконалення переймалися багато вчених і учителів таких як: А. Алексюк, Ю. Бабанський, Є. Ільїн, М. Махмуток, В. Онищук, І. Підласий, О. Пометун, Л. Пироженко, Д. Тхоржевський, Н. Яковлев. У посібнику «Педагогіка» Н. Мойсеюк наведено визначення нестандартного уроку, як імпровізоване навчальне заняття, що має нестандартну структуру. Назви уроків дають деяке уявлення про цілі, завдання, методику проведення таких занять. До найпоширеніших типів нетрадиційних уроків відносять: уроки-ділової гри, уроки-змагання, уроки типу КВК, уроки-консультації, комп'ютерні уроки, театралізовані уроки, уроки з груповими формами роботи, уроки, які ведуть учні, уроки-конкурси, уроки-тренінги або тренінги.

Учені О. Пометун і Л. Пироженко розподіляють інтерактивні технології за формами навчання на чотири групи, залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів – інтерактивні технології кооперативного навчання (робота в парах, трійках, карусель, робота в малих групах, акваріум тощо); – інтерактивні технології колективно-групового навчання (мікрофон, незакінчені речення, мозковий штурм, ажурна пилка та ін.); – технології ситуативного моделювання (імітаційні ігри, рольова гра, драматизація та ін.); – технології опрацювання дискусійних питань (метод ПРЕС, займи позицію, кейс-метод, дискусія тощо) [6, с. 27].

Тренінгову технологію обґрунтовують у своїх дослідженнях: Т. Альберт, Р. Амстронг, Р. Баклі, К. Левін, Д. Тейлор, Ф. Рейс, К. Роджерс, Д. Корнегі, Р. Кропп, К. Фопель, а також – Г. Балакірева, В. Большакова, А. Браткіна, О. Василевська, І. Вачкова, М. Кларіна, В. Кобзева, Є. Леванова, Н. Огенсян, Б. Паригіна, Ю. Пахомова, Л. Шепелева.

Формуванню просоціальної поведінки присвячено багато наукових досліджень переважно психологічного напрямку (К. Абульханова-Славська, І. Бех, Б. Братусь, Г. Корнетов, О. Леонтьєв, А. Маклаков, С. Рубінштейн, Г. Товканець, М. Фіцула, І. Фурманов, Г. Щєбатунов та ін.); феномен милосердя й альтруїзму (просоціальна поведінка відрізняється від соціальної саме більшим альтруїстичним навантаженням) розкрито у дослідженнях В. Зандер, Т. Гаврилової, В. Куніциної, Н. Кухтової, І. Юсупова та ін. Вчені характеризують просоціальну поведінку як вчинки та дії індивіда, спрямовані на користь собі й іншим людям, тобто – на досягнення особистісного та громадського благополуччя.

У контексті запропонованої авторами статті лабораторією фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання просоціальну поведінку визначено як систему дій та вчинків особистості, яка зумовлена свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, прагненням і вмінням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливостю до ризикованих способів суб'єкт-суб'єктних взаємодій з метою попередження і подолання негативних явищ у дитячо-молодіжному середовищі, здатністю до самореалізації у соціально значущих видах діяльності [3].

На підставі проведених досліджень зазначеної вище лабораторії – підлітки уразливих категорій – це діти 11–15 років, які за обтяжливих обставин свого життя швидше від однолітків піддаються дії негативних факторів оточуючого середовища, що може спричинити нерозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованість навичок асертивності, вмінь конструктивної взаємодії, прагнень брати

участь у благодійній діяльності [2].

Основна мета статті полягає у визначенні особливостей впровадження уроків-тренінгів з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у закладах загальної середньої освіти.

Існує більше десяти типологій уроків, що пояснюється різноманітністю ознак, за якими класифікують заняття. Найважливішою складовою навчально-виховного процесу, його початковою точкою є дидактична мета: урок формування знань; урок формування та вдосконалення навичок і умінь; урок застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення та систематизації знань; урок контролю та корекції знань, умінь і навичок; комбінований урок; інтерактивний урок.

Кожне з цих занять може проводитися в різних формах (лекція, гра, віртуальна подорож, практична робота, тренінг). Тому важливо у поурочних планах окремо записувати тип уроку та його форму проведення й обов'язково чітко сформулювати мету. Тип уроку вчитель вибирає залежно від місця цього заняття в межах теми, його змісту, завдань, віку учнів, власного досвіду. Проте, яким би урок не був, він має відзначатися результативністю у сучасних умовах навчання.

Крім традиційних методів навчання, у практиці закладів загальної середньої освіти за останні двадцять років великого розповсюдження та застосування набули й нетрадиційні методи навчання, які ми називаємо інноваційними. Серед них певної уваги заслуговують так звані «активні» методи навчання.

Інноваційні методи, або уроки-тренінги активного навчання використовуються для тренування та розвитку творчого мислення учнів, формування у них відповідних практичних умінь та навичок. Вони стимулюють і підвищують інтерес до занять, активізують та загострюють сприймання навчального матеріалу.

Під час уроку-тренінгу створюються рівні умови для всіх учасників і учасниць. Адже рівність і повага між усіма членами групи є обов'язковою умовою ефективного засвоєння нових знань і поглядів. Тренінг формує у членів групи почуття довіри одне до одного, до тренерів, а також до нових ідей і до нової інформації. Ефективність таких уроків полягає в тому, що учні не тільки отримують інформацію, а й мають змогу поділитися зі своїми друзями власними знаннями та прикладами з життя. Учнів зацікавлює нетрадиційне проведення уроків [7].

Таким чином, урок-тренінг з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій – це одночасно: цікавий процес пізнання себе та інших, спілкування, ефективна форма опанування знань, інструмент для формування умінь і навичок (ефективної комунікації, самоконтролю, роботи в команді, прийняття рішень), форма розширення досвіду, який орієнтований на запитання та пошук, це рівень та обсяг компетентності учнів (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії, позитивні цінності, ставлення, ідеали.

Особливість уроків-тренінгів – нові підходи: співпраця, відкритість, активність, відповідальність; нові знання: інтенсивне засвоєння, уточнення, позитивні цінності, зміна ірраціональних переконань і оновлення психологічних установок.

Вартим особливої уваги є позитивні можливості уроку-тренінгу: доброзичливе емоційне налаштування у групі, культурна ідентичність, подолання мовного бар'єру, вільне вираження почуттів, внутрішній контроль, творче самовираження, розвиток уяви, нівелювання негативних психологічних станів.

Слід зазначити, що основою уроку-тренінгу є педагогіка співробітництва і розвивального навчання. В її основу покладено ідеї радянського психолога (Виготського, 1984) який зазначав, що соціальне оточення дитини є основним джерелом її розвитку; навчання відбувається шляхом наслідування; важливо не те, що дитина вміє робити тут і тепер, а те, що вона сьогодні може виконати за допомогою дорослого або у співпраці з іншими, а завтра – вже самостійно (це і є зоною її найближчого розвитку); навчання і виховання здійснюються у процесі колективної діяльності; зміст навчання повинен мати превентивний характер з урахуванням зони найближчого розвитку дитини; для ефективного впливу необхідно використовувати методи, що базуються на активній участі і співпраці учнів між собою і з учителем [1].

Підсумовуючи вищезазначене, варто відмітити, що урок-тренінг має певну мету і чітко структуровану основу. Проведення учителем уроків у формі тренінгу дає можливість застосовувати різноманітні методи і прийоми, дає змогу організувати і проводити навчальний процес, створюючи комфортні умови для співпраці учителя і учнів, виявляти майстерність, розвивати вміння та навички спілкування тощо. Як приклад, ми пропонуємо урок-тренінг: «Твори добро, бо ти людина» (для підлітків 5–6 класів). *Метою* обрано: ознайомити підлітків на поняттям просоціальної поведінки, сприяння розвитку якостей просоціальної особистості, вміння вирішувати групові суперечності, працювати в групі, виховувати почуття відповідальності за свої вчинки та дії, формування соціально активної особистості. До *завдань* ми віднесли:

- фіксація уваги підлітків уразливих категорій на сутнісних особливостях просоціальної поведінки, розвитку якостей просоціальної особистості;
- декларування ціннісного ставлення до соціального оточення і до себе, моделювання і розв'язання життєвих, пізнавальних та соціальних ситуацій;
- сформованість навичок асертивності, поваги до альтернативної думки;
- гальмування поведінкових тенденцій підлітків, що мають асоціальну спрямованість;
- допомогти розвивати життєві навички позитивної самооцінки, самоусвідомлення і самовдосконалення, а також уміння запропонувати допомогу іншим людям.

Очікуваними результатами стали: розвиток навичок спільної діяльності щодо вміння чітко дотримуватися правил роботи групи, довіри один до одного, вчити дітей висловлювати свою думку і доводити її правильність, бажання підлітків оволодіти певними соціальними ролями, формувати вміння слухати й вільно висловлюватися, надання учням більшої самостійності, автономності в рішенні проблемних завдань, формувати навички співпраці, засад толерантності, терпимості і поваги до інших людей, уміння спільного прийняття групового рішення.

Основні поняття уроку-тренінгу: просоціальна поведінка, просоціальна особистість, формування просоціальної поведінки, емпатійність, доброзичливість, турботливість, толерантність, довірливість, чуйність, альтруїстичність, рефлексивність.

Обладнання: фломастери; аркуші паперу А-4; папір для фліп-чарту; мультимедійний пристрій; плакати «Правила групи» та «Мої очікування», роздруковані анкети: «До проведення тренінгу» і «Після проведення тренінгу», стікери. Кількість учасників: 15–20 осіб. Категорія учасників: підлітки 5–6 класів. Тривалість проведення уроку-тренінгу: 90 хвилин.

Орієнтовна структура уроку-тренінгу

№ п/п	Зміст діяльності	Час	Ресурсне забезпечення
1.	Відкриття уроку-тренінгу. Привітання учасників.	5 хв.	Плакат із назвою та метою (або мультимедійна презентація)
2.	Знайомство. Вправа «Хто Я, розкажи мені про свої захоплення»	10 хв.	
3.	Вступні уваги. Вироблення групових правил. Вправа «Правила»	5 хв.	Плакат «Правила групи», стікери, фломастери
4.	Презентація теми, мети, завдань уроку-тренінгу.	5 хв.	Мультимедійний пристрій
5.	Визначення очікувань. Вправа «Квітка бажань».	10 хв.	Мультимедійний пристрій Різнокольорові пелюстки
6.	Мозковий штурм «Чарівна монетка»	10 хв.	Папір А-3, маркери
7.	Інформаційне повідомлення «Просоціальна поведінка у навколишньому світі»	5 хв.	Мультимедійний пристрій
8.	Вправа «Гарні слова та добрі справи»	15 хв.	
9.	Вправа на активізацію «Компліменти»	5 хв.	
10.	Притча про цвяхи. Обговорення притчі.	15 хв.	
11.	Вправа «Мое послання до зірок»	10 хв.	Папір А-3, маркери
12.	Підведення підсумків.	5 хв.	

Зміст уроку-тренінгу передбачав проведення вправ, мозкових штурмів, транслявання інформаційних повідомлень стосовно визначених понять. Учитель наголошував на основних просоціальних якостях людини: «Не хлібом єдиним живе людина», у цьому старовинному вислові – глибока думка: у людини багате і багатогранне духовне життя. З моменту, як людина починає усвідомлювати себе як живу, розумну і обдаровану особистість, вона спілкується з іншими людьми, вступає у світ щастя і горя, радості і прикрощів, Торкаючись глибокого особистого світу, ми маємо справу з тонкими, ніжними, крихкими і водночас могутніми силами. У світі є речі протилежні і непримиренні, такі, що взаємно виключаються: добро і зло, правда і брехня, честь і безчестя, справедливість і зрада, милосердя і зневага.

Найвища наука життя – мудрість, а найвища мудрість – бути добрим. Доброта і чуйність, співпереживання і щиросердність, уміння розуміти чужий біль, вчасно підтримати у важку хвилину – це повинно бути у характері кожної людини, просоціальні риси поведінки, тобто – позитивні. Ось ми і підійшли до важливої розмови про цінності людських відносин. Це називається просоціальна поведінка. Стати порядною людиною ніколи не пізно. Хтось приходиться до цього лише після того, як сам пережив образу та негідне ставлення до себе успадковує цю рису, маючи з самого дитинства негативний приклад, не уявляючи собі інакшого способу життя. Людина з просоціальною поведінкою завжди дотримується своїх обіцянок, уникає образ і не завдає шкоди ближнім людям навмисно. Порядна людина силою свого духу все навколо впорядковує, надає лад своїм прикладом, її внутрішня злагодженість та впорядкованість поширюється й на оточення». Акцентувалася увага на тому, що краще, коли людина із самого дитинства усвідомить, що за словом має стояти діло, взаємоповага та співчуття одне до одного – це запорука того, що порядних людей ставатиме все більше, а наше життя змінюватиметься на краще. Інформація

підкріплювалася використанням мультимедійного пристрою, де демонструвалися прислів'я, вислови видатних людей, вірші, приказки, сюжети у контексті означеної теми уроку. Найбільшою зацікавленістю для підлітків були притчі з цікавим, виховним змістом. Учні замислювалися над сенсом життя, знаходити правильні відповіді, моделювати ситуації, зосереджувалися над своїми вчинками та діями, проявляли просоціальні якості (співчуття, доброзичливість, толерантність, чесність, справедливість, відповідальність). Вправа «Чарівна монетка» навчала фіксувати увагу підлітків уразливих категорій на сутнісних особливостях просоціальної поведінки, розвитку якостей просоціальної особистості, пояснення негативним вчинкам, бути милосердними.

Зміст вправи «Гарні слова та добрі справи» спонукав учнів до визначення розуміння про різні прояви поведінки, навчав порівнювати, аналізувати, аргументувати, висловлювати власне ставлення до дій і вчинків, розвивав уміння розуміти почуття інших людей, співчувати і співпереживати.

У підведенні підсумків учитель звертав увагу на те, що людина, яка робить добрі справи за велінням серця не очікує похвал, не чекає яскравих медалей і грамот. Вона радіє від того, що може комусь у важку хвилину допомогти. В кінці вправи зачитувалася гумореска «Татова порада»:

*Прибіг щодуху син додому, до тата голосно гука:
«А я провідав у лікарні свого товарища-друга!
То ж правда, тату, я чутливий і маю серце золоте?»
Замисливсь тато на хвилинку і так сказав йому на те:
«Коли тебе в тяжку годину, людина виручить з біди,
Про те добро, аж поки віку, ти, синку, пам'ятай завжди.
Коли ж людині щиросердно, ти зробиш сам добро колись,
Про це забудь, аж поки віку, мовчи, й нікому не хвались».*

Задля отримання повної об'єктивної інформації щодо ефективності і результативності проведеного уроку-тренінгу було проведено анкетування серед підлітків. Просоціальна поведінка очима школярів це: важлива моральна якість: (18,7 %), повага до людей (27 %), усвідомлення власної значущості у суспільстві (14,8 %), повага до національних традицій (16,2 %), уміння себе відстоювати і захищати (7,2 %), вміння дружити (22,8 %), чемність і ввічливість (34,4 %), любов і довіра (21 %), чесність (28,4%), відповідальність за свої вчинки та дії (32,1 %), позитивне ставлення до життя (14,6 %), здатність радіти за інших та їх успіхи (12,7 %), почуття гумору (12,1 %).

Ефективність і результативність уроку-тренінгу полягає в тому, що після проведення тренінгу діти навчилися: змінити на краще думку про себе (21 %), адекватно сприймати життя (17,1 %), налагоджувати стосунки з навколишніми (24,2 %), розуміти власні проблеми і знайти шляхи їх вирішення (23 %), налагодити спілкування з батьками (25,4 %), планувати своє майбутнє життя (9 %), знаходити вихід із конфліктних ситуацій (17,7 %).

Таким чином, уроки-тренінги і традиційні форми навчання мають суттєві відмінності. Традиційне навчання більш орієнтоване на правильну відповідь, і за своєю сутністю, є формою передавання інформації та засвоєння знань. Натомість урок-тренінг, перш за все, орієнтований на запитання та пошук. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання ініціалізують весь потенціал учнів: рівень та обсяг їх видів

компетентностей, самостійність, здатність до прийняття рішень, до партнерської взаємодії.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що урок-тренінг – це: атмосфера інтересу, довіри і співробітництва; пріоритет особистості учня; триєдина мета уроку (освітні, виховні і розвиваючі завдання); урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; орієнтація на процес навчання; емоційно-актуальний фон навчання; педагогічний такт; пізнавальна самостійність учнів.

При проведенні уроків-тренінгів враховано: цілеспрямованість уроку, раціоналізація й диференціація інформаційного наповнення уроку: науковість та структурування змісту; обґрунтовано вибір засобів, методів і прийомів, орієнтованих на навчання, що розвиває особистість; оптимальне сполучення репродуктивних і продуктивних методів навчання (проблемний, частково-пошуковий, дослідницький); діалогічність методів, орієнтація їх на самостійність і активність учнів у процесі навчання; розмаїтість форм організації навчальної діяльності учнів; варіативний підхід до формування структури уроку; оптимальне співвідношення всіх дидактичних принципів і правил [5].

Важливо схарактеризувати дидактичні вимоги до уроку: раціональне використання часу; єдність словесних, наукових і практичних методів навчання; використання інтерактивних методів навчання; зв'язок з раніше вивченим матеріалом і досвідом, набутим учнем; формування умінь учнів самостійно здобувати знання й застосовувати їх практично; індивідуалізація, диференціація та інтенсифікація навчального процесу; створення умов для успішного навчання учнів; чітке формулювання освітніх завдань і складових елементів; максимальна самостійність учнів у навчанні; реалізація на уроках-тренінгах всіх дидактичних принципів.

Психологічні вимоги до уроку: урахування психологічних особливостей кожного учня, позитивний емоційний настрій вчителя та учнів, вимогливість і доброзичливість вчителя до учнів, педагогічна етика і такт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. Москва: Педагогика, 1984. Т. 4. С. 27.
2. Кириченко В. І., Нечерда В. Б., Тарасова Т. В. Формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у загальноосвітніх навчальних закладах: до проблеми дослідження. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань. 2017. Вип. 56. С. 167–174.
3. Кириченко, В. І., Єжова, О. О., Нечерда, В. Б., Тарасова, Т. В., & Хомич, О. Л. Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія. Тернопіль: Терно-Граф, 2016. 244 с.
4. Концепція нової української школи. Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
5. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Технології формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища: посібник. Черкаси: Чабаненко Ю., 2016. 194 с.
6. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок, інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2005. 192 с.
7. Федорченко Т. Є. Тренінгова технологія – як основа корекційної роботи з неповнолітніми з девіантною поведінкою. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2017. Вип. 57. С. 215–223.
8. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 250 с.

REFERENCES

1. Vygotsky, L. S. (1984). *Collected Works: 6 vols. Moscow: Pedagogics, Vol. 4. S. 27* [in Russian].
2. Kirichenko, V. I., Necherda, V. B., Tarasova T. V. (2017). Formation of prosocial behavior of adolescents of vulnerable categories in general educational institutions: to the problem of research. *Psychological-pedagogical problems of rural school, Issue 56, 167–174* [in Ukrainian].
3. Kirichenko, V. I., Ezhova, O. O., Necherda, V. B., Tarasova, T. V., & Khomich, O. L. (2016). Formation of students' prosocial behavior in conditions of preventive educational environment of a comprehensive educational institution. Ternopil: Terno-Graf [in Ukrainian].
4. Concept of a new Ukrainian school. (2016). Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> [in Ukrainian].
5. Orzhehovskaya, V., Fedorchenko, T. (2016). Technologies of forming prosocial behavior of students in conditions of preventive educational environment. Cherkasy: Chbanenko Yu [in Ukrainian].
6. Pometun, O., Pyrozhenko, L. (2005). *Contemporary Lesson, Integrative Learning Technology*. Kiev: A.C.K [in Ukrainian].
7. Fedorchenko, T. Y. (2017). Training technology – as the basis of corrective work with minors with deviant behavior. *Psychological-pedagogical problems of rural school. Uman, Issue 57, 215–223* [in Ukrainian].
8. Fedorchuk, V. M. (2014). *Training of personal growth*. Kyiv: Center for Educational Literature [in Ukrainian].